

Zpráva ze zahraniční služební cesty

Jméno účastníka cesty	PhDr. Bohdana Stoklasová
Pracoviště – instituce, adresa	Národní knihovna ČR, Klementinum 190, 110 00 Praha 1
Pracoviště – zařazení	Ředitelka Úseku novodobých fondů a služeb
Důvod cesty	Návštěva pracovišť Národní knihovny Norska – pobočka Mo I Rana: digitalizace, dlouhodobá ochrana analogových i digitálních dokumentů, automatizace, depozitní knihovna vybavená robotickým systémem
Místo – město	Mo I Rana
Místo – země	Norsko
Datum (od-do)	7.-11.6.2009
Podrobný časový harmonogram	Odlet: 7.6.2009 Návštěva pracovišť Národní knihovny Norska – pobočka Mo I Rana Návrat: 11.6.2009
Spolucestující z NK	J. Polišenský, T. Fotlým
Finanční zajištění	VaV 0131, IOP
Cíle cesty	Návštěva pracovišť Národní knihovny Norska – pobočka Mo I Rana: <ul style="list-style-type: none"> • digitalizace • dlouhodobá ochrana analogových i digitálních dokumentů • automatizace • depozitní knihovna vybavená robotickým systémem
Plnění cílů cesty	Všechny cíle cesty byly splněny: Zkušenosti jsou velmi přínosné pro řešení výzkumného záměru i přípravu projektu Národní digitální knihovna. Detailně jsou podchyceny v rámci Studie proveditelnosti k projektu Národní digitální knihovna, sumarizovány jsou v připojeném příspěvku, který bude publikován v periodiku Knihovna 2/2009.
Program a další podrobnější informace	Informace budou zveřejněny v periodiku Knihovna.
Přivezené materiály	Schémata, články a další příspěvky.
Tištěné přílohy a elektronické dokumenty	<ul style="list-style-type: none"> • Zpráva je k dispozici ve studovně knihovnické literatury a na intranetu NK ČR
Datum předložení zprávy	11.12.2009
Podpis předkladatele zprávy	

**Mrtvá a živá
aneb
strategie ochrany a zpřístupnění národního kulturního dědictví v Česku a v Norsku**

*Text a foto: Bohdana Stoklasová / Národní knihovna ČR
e-mail: bohdana.stoklasova@nkp.cz*

Resumé:

Příspěvek porovnává přístup k ochraně a zpřístupnění národního kulturního dědictví v analogové i digitální podobě v Norsku a v České republice. Hlavní důraz je kladen na porovnání praktického naplňování strategických dokumentů v obou zemích. Porovnání nevyznívá pro Českou republiku nikterak lichotivě a upozorňuje na skutečnost, že pokud chceme být plnohodnotným a konkurenceschopným členem EU, musíme velmi rychle změnit přístup k národnímu kulturnímu dědictví i ke vzdělání.

Klíčová slova: strategie; národní kulturní dědictví; budovy knihoven; digitalizace; legislativa; Česká republika; Norsko.

Summary:

The article deals with long term preservation of and access to national cultural heritage in both analogue and digital forms in Norway and in the Czech Republic. It does not concentrate only on existing strategic documents, but rather on their implementation in real life. The results of the comparison are far from good for the Czech Republic. To become a competitive EU member, our country has to change its approach to the national cultural heritage and education very soon.

Keywords: strategy; national cultural heritage; library buildings; digitization; legislation; Czech Republic; Norway.

Úvod

Strategické dokumenty týkající se ochrany a zpřístupnění národního kulturního dědictví obsahují dnes ve většině zemí podobné priority a velmi často i podobné formulace. Je to přirozené, protože národní kulturní dědictví má ve všech zemích podobnou skladbu a staví instituce odpovídající za jeho ochranu a zpřístupnění před stejné úkoly. Zatímco v Česku zůstává jejich řešení převážně na papíře ve formě různých strategií a koncepcí, které bez adekvátního finančního zabezpečení nemohou být naplněny, v zahraničí můžeme sledovat jejich praktickou realizaci. Dobrým příkladem promyšlené strategie ochrany a zpřístupnění kulturního dědictví včetně jejího praktického naplnění je Norsko.

Následující příspěvek může být inspirativní pro přípravu (a doufejme, že i pro praktické naplnění) vznikající národní Strategie digitalizace národního kulturního dědictví a připravované Koncepce rozvoje knihoven. Po popisu a obrazové dokumentaci situace v Norsku *je kurzívou vždy krátce glosována situace v popsané oblasti u nás.*

Skála chránící analogové i digitální národní kulturní dědictví

Kromě hlavní budovy v Oslo má Národní knihovna Norska pobočku u severního polárního kruhu v Mo I Raně. Umístění v této odlehle lokalitě souvisí s plánem na oživení regionů, kde došlo k útlumu těžkého průmyslu. Instituce, které nabídly nové pracovní příležitosti vázané na programy spojené s realizací strategických priorit státu, obdržely na realizaci i dlouhodobou udržitelnost svých záměrů významné státní dotace. Ne náhodou je pobočka Norské národní knihovny v Mo I Raně, která pečuje o povinné výtisky a další dokumenty, umístěna v těsném sousedství mohutného skalního masivu.

Obr. 1: Pobočka Národní knihovny Norska v Mo I Raně

Obr. 2: Vchod do skalního masivu

Vcelku nenápadné dveře ukrývají vchod do rozsáhlého a impozantního areálu vybudovaného ve skále.

Obr. 3: Cesta ve skále

V ideálních podmínkách je zde uloženo norské národní kulturní dědictví v analogové podobě. Nejedná se jen o u nás běžné knihy, periodika a některé speciální dokumenty, ale i rozhlasový, televizní a filmový archiv.

Obr. 4: Sklady analogových dokumentů

Obr. 5: Sklady analogových dokumentů

Všechny fondy Národní knihovny Norska jsou postupně digitalizovány a i centrální digitální repozitář pro národní kulturní dědictví v digitální podobě je uložen ve skále s tím, že existuje ještě jedna kopie v jiné lokalitě.

Obr. 6: Uložení digitálních dokumentů

Na první pohled se může zdát, že dlouhodobé uložení kulturního dědictví ve skále je mimořádně finančně náročné. Opak je pravdou. Náklady na vybudování byly srovnatelné s postavením běžné budovy se zajištěním všech potřebných parametrů. Ve skále je stabilní prostředí, a tudíž provozní náklady jsou v porovnání s běžnými sklady výrazně nižší. Skalní masiv je velmi rozlehlý, takže poskytuje dostatečnou rezervu do budoucnosti.

Při procházení obrovských, účelově a optimálně vybudovaných a vybavených a dokonale čistých skladovacích prostor se mi neodbytně vybavovaly vzpomínky na přeplněná, prašná a v létě beznadějně rozpálená skladiště v Klementinu a plnicí se Hostivař. S hořkostí jsem si uvědomila, že neknižovní část českého národního kulturního dědictví je nepochybně uložena v podstatně horších podmínkách bez řádné evidence a v mnoha oblastech není ani jednoznačně stanovena gesce za dlouhodobou ochranu příslušných dokumentů.

Depozitní knihovna s robotickým systémem

Norové se evidentně nebojí moderních a odvážných řešení, ale nejdou do rizik – vše mají velmi dobře promyšlené a spočítané předem, veškerá řešení jsou přísně posuzována nejen před schválením, ale i po něm. Audity a srovnávací studie jsou zde velmi časté a přísné, ale výhradně věcné.

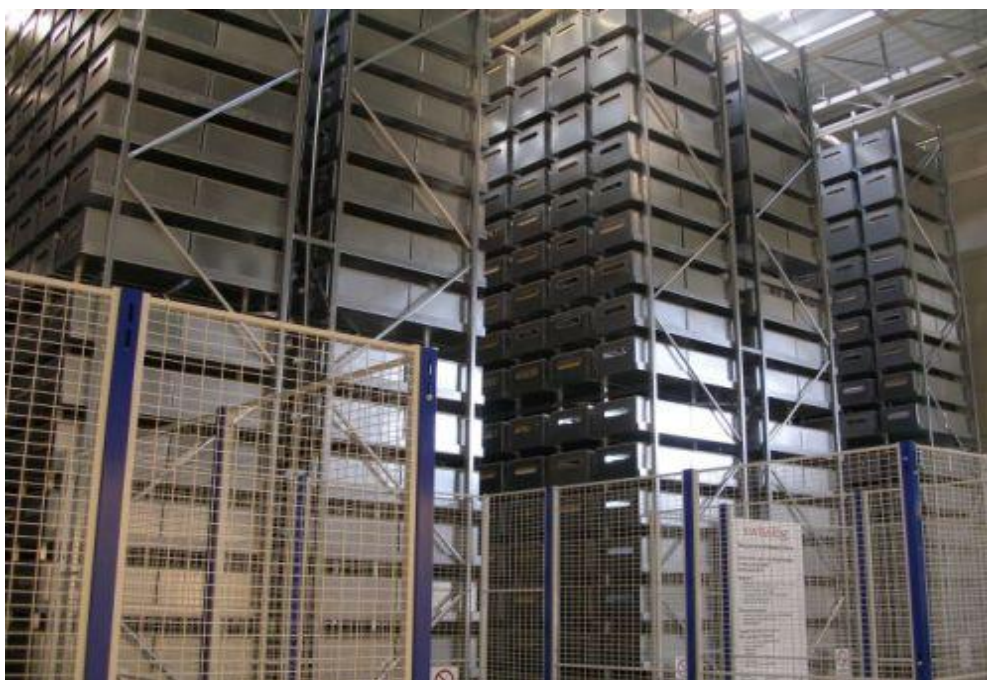
S administrativní budovou je propojena depozitní knihovna, která slouží všem norským knihovnám.

Obr. 7: Depozitní knihovna

Díky možnosti snadného a spolehlivého získání méně využívaných dokumentů z depozitní knihovny nemusí mít všechny norské knihovny rozsáhlé skladovací prostory, což znamená významnou úsporu stavebních nákladů. Navíc mohou být (a také jsou) budovány v atraktivních a snadno dostupných lokalitách, kde nezabírají zbytečně mnoho prostoru.

Zejména pro nás je velmi zajímavý fungující robotický systém, kterým je depozitní knihovna vybavena a jejíž pracovníci i uživatelé jsou s ním velmi spokojeni.

Obr. 8: Robot

Robot zde funguje naprosto spolehlivě od roku 2003 a vystačí si se záznamy v knihovnickém systému a čárovými kódy – nepotřebuje RFID. Řada článků a srovnávacích studií již od roku

2004 jasně a přesvědčivě dokládá, že vybudování i provoz takto vybaveného skladiště jsou podstatně levnější než vybudování a provoz klasického skladiště s kompaktními regály srovnatelné velikosti.

V této souvislosti se nelze vyhnout vzpomínce na český plán na depozitní knihovnu, který skončil jen na papíře s tím, že depozitní knihovna je zbytečný luxus, který si nemůžeme dovolit. Mezitím u nás byla postavena řada nových knihoven s velkými skladovacími prostory, v nichž jsou multiplicitně ukládány i méně využívané dokumenty. Nejen norský příklad dnes ukazuje, že existence depozitních knihoven přináší nemalé úspory také při masové digitalizaci. Ale o tom později.

Neméně smutná je vzpomínka na nerealizovanou novostavbu Národní knihovny ČR. Zatímco Národní knihovna Norska publikovala již v roce 2004 řadu studií o spolehlivosti a rentabilitě robota, u nás bylo totéž řešení ještě v roce 2007 označováno za nereálné a extrémně drahé sci-fi.

Digitalizace a dlouhodobá ochrana digitálních dokumentů

Jak již bylo řečeno, Národní knihovna Norska hodlá postupně digitalizovat všechny své fondy – čili nejen své národní kulturní dědictví. Již dnes je vybavena kvalitními přístroji pro digitalizaci nejen „klasických“ knihovních dokumentů, ale i filmů, rozhlasového a televizního vysílání a dalších dokumentů. Vlastní mj. i nákladné robotické skenery s automatickým obracením stránek, včetně skeneru DL 3000, který plánují zakoupit NK ČR a MZK.

Obr. 9: Robotický skener DL 3000

Díky existenci depozitní knihovny může masová digitalizace dokumentů, u nichž existuje řada multiplikátů, probíhat na podstatně levnějších listových skenerech. Znamená to ovšem zničení daného dokumentu – před digitalizací je nutné odstranit desky, odříznout hřbet a rozdělit dokument na jednotlivé listy. I když tato přípravná fáze neskýtá právě příjemný

pohled, je třeba zvážit i hledisko finanční. Podstatná část digitalizace zde probíhá právě tímto způsobem, což přináší významné úspory a zrychlení celého procesu.

V Mo I Raně lze vidět velmi dobře zvládnuté workflow s využitím systému Doc Works. Kromě běžně známých úkonů provázejících digitalizaci (úprava a ořezy obrazů, OCR) je zde prakticky zvládnuto i rozpoznávání kapitol, názvů článků, obsahů a dalších údajů potřebných pro další využití výsledku, vytváření indexů a zkvalitnění práce s plnými texty.

Knihovna disponuje dostatečným HW i SW vybavením pro dlouhodobé uložení digitálních dokumentů (tj. digitalizovaných a v poslední době i born digital) i dostatečnými a dobře vybavenými prostory pro umístění technologií.

Existuje zde i adekvátní personální zajištění všech činností. Zejména silné a početné je zde oddělení IT, což mj. vysvětluje i uplatnění vlastního vývoje v oblasti LTP (Long-term Preservation) systému.

V porovnání s Norskem je u nás minimálně srovnatelná tradice jak v oblasti digitalizace analogových dokumentů, tak v oblasti archivace webu. Digitalizace v Česku však v posledních letech stagnuje v důsledku chronického nedostatku finančních prostředků. Stávajícím tempem by digitalizace jádra národního kulturního dědictví (cca 1 200 000 dokumentů, 310 000 000 stran) trvala cca 300 let, přičemž řada dokumentů vytištěných na kyselém papíře by se digitalizace vůbec nedočkala a nenávratně by zmizela. Velkou nadějí představuje připravovaná Národní strategie digitalizace kulturního dědictví a v oblasti financování především projekty připravované v rámci evropského Integrovaného operačního programu – pro oblast knihoven projekt Národní digitální knihovna (spolupráce NK ČR + MZK). Realizace projektu by nám umožnila dostat se na úroveň srovnatelnou s Norskem v horizontu několika let. V případě závislosti výhradně na dotacích MK ČR bude digitalizace pokračovat výše uvedeným tempem – pokud ovšem pod tlakem EU nedojde k přehodnocení priorit v této oblasti.

Zpřístupnění – budovy

Ke zpřístupnění analogových dokumentů a digitálních dokumentů, jejichž zpřístupnění je omezeno pouze na budovu knihovny, slouží rekonstruovaná historická budova v Oslo.

Obr. 10: Historická budova NK Norska v Oslo

Budova byla postavena v roce 1913 a původně patřila Univerzitě v Oslo – do roku 1999 byly v Norsku funkce univerzitní a národní knihovny spojeny. S ohledem na silný akcent na ochranu, zpřístupnění a propagaci národního kulturního dědictví v národním i mezinárodním kontextu byly funkce s ním svázané odděleny na podkladě rozhodnutí norského parlamentu. Národní knihovna si (kromě pobočky v Mo I Raně z roku 1989) ponechala historickou budovu původně univerzitní + národní knihovny, pro univerzitu byla postavena nová budova přímo v univerzitním kampusu. Budova univerzitní knihovny je ideálně propojena s okolním parkem.

Obr. 11: Exteriér knihovny Univerzity v Oslo

Obr. 12: Interiér knihovny Univerzity v Oslo + propojení s parkem

Velikost historické budovy z roku 1913 odpovídala požadavkům doby jejího vzniku. Budova má však za sebou dostatečně velké pozemky umožňující její růst směrem dozadu. Nové přístavby vypovídají svým charakterem o době vzniku.

Obr. 13: Přístavby za historickou budovou NK Norska

Rekonstruovaná budova byla slavnostně nově otevřena u příležitosti mezinárodního kongresu IFLA v roce 2005. Historická budova je památkově chráněna, proto rekonstrukce musela respektovat historický charakter budovy. Přesto jsou zde citlivě uplatněny viditelné moderní prvky.

Obr. 14: Interiér rekonstruované historické budovy NK Norska

Obr. 15: Interiér rekonstruované historické budovy NK Norska

Největší modernizace související s „prošpikováním“ budovy moderními technologiemi není na první pohled vidět.

Přestřešením a propojením původně venkovních prostor vznikla rozlehlá atria a prostory pro stravování, shromažďování a odpočinek.

Obr. 16: Interiér rekonstruované historické budovy NK Norska

Dostavba a propojení historické budovy s různými přístavbami nejsou ideálním řešením – orientace v knihovně je místy obtížná, propojení nesourodých útvarů a vklínění odborných pracovišť do prostor služeb je mnohdy těžko pochopitelné. Rekonstrukce však přinesla kromě

opravy historické památky nové prostory nejen pro studium, ale i pro setkávání, stravování a relaxaci, což je dnes již běžný standard národních knihoven. A rekonstruované prostory pro uživatele jsou velmi příjemné – navozují historickou atmosféru původní budovy, která je citlivě doplněna a odlehčena moderními prvky.

Národní knihovna ČR se již několik desetiletí potýká s nedostatkem skladovacích kapacit a nedostatkem míst pro uživatele. V současné době jsou skladovací kapacity historického Klementina i depozitáře v Hostivaři zcela vyčerpány a knihovna se nachází na pokraji kolapsu. Několik projektů nové budovy skončilo na papíře, včetně posledního vítězného návrhu Future Systems vzešlého z mezinárodní architektonické soutěže. Absence politické vůle, pozemku a naopak přítomnost ekonomické krize nedávají velkou naději na realizaci novostavby v dohledné době. Výjimečnost vítězného návrhu, z něhož dnes čerpá většina zemí, které plánují rekonstrukce či novostavby svých knihoven, snad po odeznění nebo zmírnění dopadů ekonomické krize osloví některého z osvěčených politiků. Do té doby musíme doufat, že kolapsu se podaří předejít díky rozšíření depozitáře v Hostivaři a důstojné prostředí pro uživatele nabídne rekonstruované Klementinum.

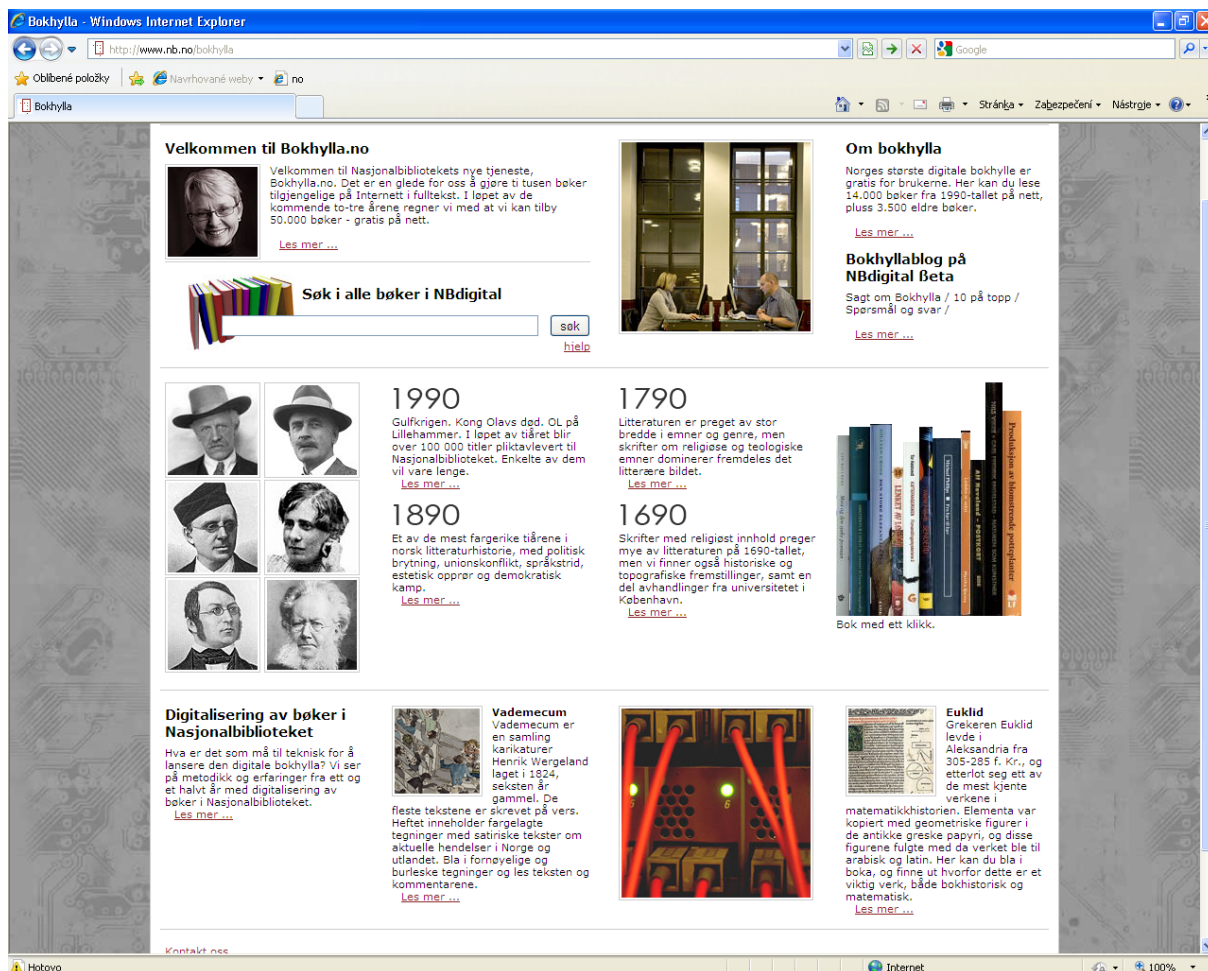
Bez zajímavosti není ani norské řešení vztahu Národní knihovna – Univerzitní knihovna. V Norsku na řešení, které schválil parlament a dotoval stát, vydělaly obě instituce. U nás nezbyvá než doufat, že všichni představitelé Univerzity Karlovy pochopí, že Klementinum rekonstruované pro Národní knihovnu ČR bude velkým přínosem i pro Univerzitu Karlovu a přestanou rekonstrukci torpédovat bratrovražednými útoky.

Zpřístupnění – sítě

Zpřístupnění digitálních dokumentů uživatelům patří v Norsku k hlavním strategickým prioritám nejen na úrovni Národní knihovny, ale i na úrovni všech ministerstev, do jejichž kompetence patří kultura a vzdělávání. Do této oblasti spadá nejen budování uživatelsky příjemných portálů integrujících různé digitální dokumenty, ale i významná a stálá finanční podpora digitalizace a získávání born digital dokumentů.

Inovovaná norská legislativa pružně reaguje na vydávání a dostupnost velkého množství dokumentů tvořících národní kulturní dědictví pouze prostřednictvím sítí.

Z iniciativy a za silné podpory norského Ministerstva kultury probíhají jednání s vydavateli a vlastníky autorských práv, díky nimž jsou postupně uvolňovány i chráněné dokumenty. V poslední době je zajímavou iniciativou volné zpřístupnění digitalizovaných knih z určitých časových období.

Obr. 17: NBdigital

Ačkoli Národní knihovna ČR systematicky sleduje vývoj legislativy v oblasti elektronických dokumentů již od roku 2000, účastní se evropských projektů zaměřených na archivaci webu a podle evropských vzorů a doporučení připravila věcný záměr nové legislativy o povinných síťových publikacích (či povinném výtisku elektronických dokumentů), Návrh Plánu legislativních prací vlády na rok 2010 a návrh Výhledu implementačních prací vlády na rok 2011 a další léta s legislativními změnami v této oblasti nepočítá. Prakticky to znamená, že se až do roku 2012 nedočkáme žádných legislativních změn v této oblasti.

Probíhají bilaterální jednání mezi pracovníky Národní knihovny ČR a vydavateli a kolektivními správci autorských práv, bez jasné podpory Ministerstva kultury však mají minimální praktický efekt.

Závěr

Přístup Norska k ochraně a zpřístupnění národního kulturního dědictví není v evropském kontextu žádným zázrakem ani výjimkou. Obdobné aktivity probíhají již delší dobu prakticky ve všech severských zemích a ve většině členských zemí EU. V Evropě (a to i na východ od bývalé železné opony) již existuje velmi málo zemí, které si nedokázaly postavit nebo zrekonstruovat svoji národní knihovnu, či nezohlednily a ani neplánují ve své legislativě zohlednit fakt, že i dokumenty publikované na internetu tvoří nedílnou součást národního kulturního dědictví.

Chceme-li být plnohodnotným a konkurenceschopným členem EU, musíme zásadně přehodnotit postoj k národnímu kulturnímu dědictví, přístupu k informacím a ke vzdělání a dalším, zdánlivě zanedbatelným a u nás evidentně zanedbávaným hodnotám.